

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Лілія Чикур

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Україна, м. Одеса, вул. Дворянська, 2, 65082
chicur63@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3790-0435>

Анотація

Мета. Статтю присвячено аналізу специфічних особливостей і трансформацій національної ідентичності студентів за період повномасштабного вторгнення. *Методи дослідження.* Проведено два опитування студентів гуманітарних спеціальностей з інтервалом в два роки (2021 та 2023 роки). Загальну вибірку склали 224 респонденти віком 16-23 років, серед них 180 дівчат та 44 хлопці. Для проведення емпіричного дослідження було використано тест самовизначення «Хто Я?» Куна та МакПартленда, модифікована шкала «Вираженість етнічної ідентичності» Фінні, опитувальник «Громадянська ідентичність» І.Р. Петровської. Порівняно середні показники сформованості компонентів національної ідентичності до та після повномасштабного вторгнення. За допомогою аналізу вільних самоописів студентів було констатовано, що категорія національної ідентичності найчастіше представлена іменниками «українець/українка», «патріот», «громадянин/громадянка України». Встановлено зростання серед студентів поширеності відповідей, які відображають національну чи етнічну ідентичність після повномасштабного вторгнення. Рангова позиція цих відповідей зсунулась до початку переліку, тобто національна ознака виявилась пріоритетнішою за інші соціальні ролі юнаків. Показано значиме зростання когнітивного й афективного компонентів етнічної ідентичності, показників патріотизму та громадянської активності студентів, але схильність емігрувати залишилась на тому самому рівні. *Висновки.* Після початку повномасштабного вторгнення в студентському середовищі значно зросли проукраїнські патріотичні настрої та їх поведінкове втілення. Етнічна, національна, громадянська та локальна ідентичність стали предметом всебічної рефлексії юнаків та дівчат, усвідомленою і суб'єктивно-значимою частиною Я-концепції. Характерною особливістю конструювання самоідентичності в цей період виступає те, що окрім образу «Я-українець» вона включає образ-протиставлення (спільного ворога). Отримані результати слід враховувати в освітньому процесі зі студентами оскільки вони корисні для розуміння психологічних змін українського суспільства, обумовлених життям в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: самовизначення, юнацький вік, соціальна ідентичність, етнічна ідентичність, громадянська ідентичність, патріотизм, психологічні наслідки війни.

Вступ

Соціальна ідентичність – це результат усвідомленого ототожнення особистості зі значущими для неї соціальними спільнотами (почуття «Ми»), інтеріоризації їх ідеалів, норм і цінностей, що проявляється в прийнятті та виконанні певних соціальних ролей. Ідентичність

лежить в основі регуляції соціальної поведінки людини, забезпечує процеси диференціації й інтеграції «Я», а також, стимулює процес самореалізації особистості в суспільному просторі. Вона забезпечує функціонування соціальних систем завдяки солідаризації окремих індивідів та мотивації спільних дій (Brubaker & Cooper, 2000). Процес самоідентифікації досягає найвищих темпів у підлітковому та юнацькому віці, що сприяє активному включенню молодшої людини в систему соціальних зв'язків (Erikson, 1968). Соціальні ідентитети в індивідуальній самосвідомості формують гнучку ієрархічну структуру, в якій певна категорія за певних обставин стає домінантною, а інші – другорядними.

В умовах повномасштабної війни особливої уваги потребує національна ідентичність – різновид соціальної ідентичності, що формується на вищих рівнях функціонування самосвідомості, а також існує як надіндивідуальний феномен (колективна свідомість, носієм якого є велика спільнота – нація). В постколоніальних суспільствах процес формування національної ідентичності ускладнений через конкуренцію двох базисних форм ідентифікації: *етнічної*, що має генетично-територіальну основу, та *громадянської*, пов'язаної з організаційним устроєм спільноти й держави (Shulman, 2004; Barrington, 2021).

Від початку періоду незалежності України формування національної самосвідомості було складною проблемою. Ряд негативних чинників (залишки радянського менталітету, соціальні та політичні кризи в країні, втручання сусідньої держави) довгі роки руйнували процес державотворення та формували комплекс меншовартості українського народу. Хоча соціологічні й психологічні дослідження демонстрували позитивну динаміку збільшення частки молодих людей, що повною мірою визнавали себе представниками української нації, залишалось багато осіб, які не ідентифікували себе з українською державою, мали щодо неї негативні когнітивні установки та емоційні переживання (Арбеніна, 2012; Гора, 2012; Піонтковська, 2017). Навіть позитивна ідентичність відзначалась недостатньою рефлексією своєї національної приналежності та несформованістю поведінкового компоненту (Петровська, 2016; Кухарук, 2020; Співак, 2020). Про наявність сформованої ідентичності можна говорити, тільки коли факт приналежності до спільноти громадян і держави, як організаційного середовища є для людини цінністю та має значущий сенс (Синельников, 2018).

У 2021 р. групою одеських та херсонських науковців було проведено дослідження психологічних особливостей формування національної ідентичності студентів півдня України. Більшість студентів мали позитивну етнічну ідентичність, відчували зв'язок зі своєю нацією і мали патріотичні настрої. Але при цьому виявлена низька значимість національної приналежності та недостатня сформованість громадянської ідентичності; самоідентифікація студентів була орієнтована переважно на власний внутрішній світ (Шебанова, Дементьєва & Чикур, 2022). Після початку повномасштабного вторгнення ми наочно спостерігаємо глобальні зрушення в національній та громадянській самоідентифікації студентів, що яскраво проявляються в переконаннях, емоціях і поведінці. Вони потребують фіксації та наукового аналізу.

Мета дослідження – визначити специфічні особливості та зміни національної ідентичності студентів за період повномасштабного вторгнення. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати спонтанні самовизначення, що засвідчують важливість національної та локальної ідентичності; 2) дослідити особливості вияву когнітивного та емоційного компонентів етнічної ідентичності, виявити динаміку зміни компонентів громадянської ідентичності студентів.

Методи дослідження

Емпіричне дослідження проводилося в два етапи.

У 2021 р. в опитуванні взяли участь 116 студентів 1-2 курсів трьох університетів півдня України: Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (59 осіб), Херсонського державного університету (38 особи) та Міжрегіональної академії управління персоналом (19 осіб). Респонденти здобували вищу освіту за гуманітарними спеціальностями: українська філологія, історія та право, психологія, менеджмент. Вік опитаних від 16 до 20 років; 75,9% вибірки склали дівчата, 24,1% – хлопці.

У 2023 р. в дослідженні взяли участь 108 студентів 1-3 курсів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, що навчалися за спеціальностями психологія та українська філологія. Вік опитаних від 17 до 23 років, серед них 81,5 % дівчат та 18,5 % хлопців. Характерною особливістю цього річного опитування є те, що багато студентів перебувають у вимушеній міграції за кордоном і навчаються дистанційно. Збір даних відбувався в онлайн форматі. 100 % опитаних були громадянами України.

Для оцінки сформованості різних компонентів національної ідентичності використано наступні інструменти:

Методика «Хто Я?» розроблена М. Куном і Т. МакПартлендом для вимірювання «самості» як набору установок та позицій відносно себе (Kuhn & McPartland, 1954). Респондентам пропонується письмово відповісти на питання «Хто я такий?», вони мають дати щонайменше 20 відповідей в тому порядку, як вони виникають, не турбуючись про послідовність, граматику або логіку. Для інтерпретації результатів зазвичай виділяються та підраховуються категорії контент-аналізу, що відображають соціальну або персональну ідентичність людини: сімейні ролі, фізичні особливості, професію, світогляд, захоплення, тощо. Нас цікавили тільки самовизначення, пов'язані з приналежністю молоді людини до українського народу: національність, громадянство, культурні чи етнолінгвістичні ознаки. В якості кількісної змінної фіксувалася позиція (ранг), якою представлена національна ідентичність серед 20 відповідей. Якщо національна ідентичність не представлена у самоописі, це може бути інтерпретовано як незначимість етнічної приналежності для особистості або ж як витіснення, приховування цієї характеристики.

Опитувальник *«Вираженість етнічної ідентичності»* розроблений на основі трьох-стадійної моделі розвитку ідентичності Дж. Фінні; дає змогу оцінити ступінь сформованості афективного та когнітивного компонентів етнічної ідентичності (Phinney, 1993). До когнітивного компоненту відносять знання та уявлення про етнічні особливості людини, усвідомлення приналежності до певного етносу, зміст етнічних стереотипів. Афективний компонент включає ставлення до етнічних груп, оцінку приналежності до етносу, усвідомлення етнічних переваг та ін.

Вітчизняні дослідники О. Гора (2012) та Д. В. Піонтковська (2017) запропонували різні варіанти українського перекладу методики, в якому твердження були переформульовані так, щоб вони сприяли вивченню національної ідентичності студентства. Автори замінили вислів «моя етнічна група» на формулювання «мій народ», «моя нація». Доведено змістовну валідність та ретестову надійність пропонованої модифікації (Піонтковська, 2017). У роботі О.Ю. Кухарук застосовано 5-бальну шкалу Лікерта, показано внутрішню узгодженість та дискримінативну здатність питань модифікованої версії (Кухарук, 2020). З огляду на праці попередніх дослідників, ми вважаємо доцільним ще більше конкретизувати формулювання методики за допомогою визначення «український». Використаний скорочений варіант з 12

пунктів, для відповідей використана 5-бальна шкала: повністю згоден (3 бали), більше згоден, ніж не згоден (2 бали), частково згоден, частково не згоден (1 бал), більше не згоден, ніж згоден (0 балів), повністю не згоден (-1 бал). Оцінки розподілені за двома субшкалами, що вимірюють вираженість когнітивного та афективного компонентів ідентичності, по 6 пунктів в кожній.

Методика «Громадянська ідентичність» створена І.Р. Петровською на основі авторської теоретичної моделі. Громадянська ідентичність розглядається як комплексне утворення, що містить когнітивну (знання про належність до певної соціальної спільноти), ціннісно-емоційну (позитивне, негативне чи амбівалентне ставлення до приналежності, її прийняття або неприйняття), поведінкову (реалізація громадянської позиції у спілкуванні та діяльності, громадянська активність) та образно-семіотичну (знаки, символи) складові. Підкреслено, що раціональний етап ідентифікації не приводить автоматично до готовності індивіда ототожнювати себе з певною спільнотою. Остаточне рішення опосередковане емоційно-оціночним ставленням, здійснюється під впливом особистої системи цінностей. Сформована ідентичність передбачає визначеність і цілісність «образу Я як громадянина» (Petrovska; 2019).

Методика містить 20 суджень, які респондент оцінює за допомогою 5-бальної шкали Лікерта від «повністю не погоджуюсь» до «повністю погоджуюсь». Психометричні властивості методики були перевірені на вибірці 335 представників всіх регіонів України. Опитувальник має високу валідність, внутрішню і ретестову надійність, дискримінативну здатність. Факторний аналіз підтвердив трьох-компонентну модель, яка лягла в основу методики (Петровська, 2016). За результатами опитування отримані оцінки трьох субшкал: патріотизм (8 пунктів), неохочість емігрувати або лояльність до України (6 пунктів), активна громадянська позиція (6 пунктів).

Важлива *послідовність пред'явлення опитувальників* респондентам. Першою пропонувалась методика «Хто Я?», котра визначає, як студенти ідентифікують себе у спонтанному самовираженні (мета дослідження спочатку не розкривалася, щоб не спотворити виконання проєктивного завдання). Це дозволило з'ясувати, чи проявляться у відповідях аспекти етнічної, національної чи громадянської ідентифікації без попередніх інструкцій. Потім респонденти заповнювали стандартизовані самозвіти.

Обробка даних. Для інтерпретації отриманих емпіричних результатів застосовано частотний аналіз та параметри описової статистики. Порівняння середніх показників двох діагностичних зрізів виконане за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок; для порівняння розподілів (порядкова шкала) використано U-критерій Манна-Вітні.

Результати та дискусії

Аналіз результатів методики «Хто Я?» дозволяє визначити зміст ідентичності студентів, відображений у вербальних самовизначеннях. Самоназивання відбувається природно та спонтанно, при цьому відповіді на питання «Хто Я така/такий?» безпосередньо пов'язані із самосприйняттям та самоусвідомленням особистості в системі соціальних стосунків, її провідними ролями та суб'єктивно-значимими ознаками, характеристиками.

Стосовно кожного респондента був визначений єдиний кількісний показник – позиція національної ідентичності в рейтингу самовизначень.

Загалом 224 респонденти надали більше 4 тисяч відповідей на питання «Хто Я?». Хоча детальна категоризація відповідей не входила в завдання дослідження, відзначимо, що в обох

діагностичних зрізах ознаки персональної ідентичності (набір характеристик, який робить людину самототожною і підкреслює її індивідуальність) переважали над ознаками соціальної ідентичності, що підкреслюють групове членство, важливість соціальної ролі для особистості. Загальна частка відповідей категорії «соціальна ідентичність» виявилась меншою за частку відповідей категорії «персональна ідентичність» у відношенні 4/6. Серед персональних характеристик студенти найчастіше відзначали свої комунікативні властивості, фізичні ознаки, вольові якості, набуті компетенції та досягнення. В соціальній сфері переважали професійно-навчальні характеристики та сімейні ролі, а також ролі в міжособистісних стосунках, в тому числі й романтичних. Молоді юнаки та дівчата орієнтовані переважно на власний внутрішній світ, побудову близьких стосунків в значимих для них мікроспільнотах, досягнення високого рівня професійної компетентності.

Під час опитування в 2021 р. лише 39 студентів (33,62% вибірки) вказали відповіді, що відображають національну або етнічну ідентифікацію: «українець/українка», «патріот», «громадянин/громадянка України», тощо. Самовизначення в категоріях національної або регіональної приналежності (без попередніх інструкцій та спонукань) засвідчує суб'єктивну значимість цих характеристик для юнаків. Решта 66,38% респондентів не вказали національні, етнічні або громадянські характеристики у спонтанному самоописі. Крім того, 12,9% опитаних відзначили у спонтанних само описах регіональну та локальну ідентичність: одесит/одеситка, переїхав з Донбасу, дівчина з села і та ін.

Після повномасштабного вторгнення ситуація кардинально змінилася. Більшість респондентів (91 особа, тобто 84,3% вибірки) вказали у вільних само описах «я українець/українка», «патріот своєї країни» і т.ін. У структурі самоідентифікації національна ознака виявилась пріоритетнішою за інші категорії та соціальні ролі, пов'язані з навчально-професійною сферою, сімейними та міжособистісними стосунками.

Означені характеристики етно-національної ідентичності мають прямий характер, що свідчить про зрозумілу та прийнятну частину власної особистості. Поряд з цим, вперше помічені характеристики, які свідчать про інтолерантність студентів щодо іншої національної групи (наприклад, «ненавиджу русню», «припинив розмовляти російською»). Такі прояви виявлені у 11,1% студентів, опитаних в 2023 р. В звичайних умовах це несприятливий показник, але в ситуації воєнного стану – цілком зрозуміла тенденція, що відображає образ спільного ворога. Слід враховувати, що опитування проводилося в регіоні, який раніше відрізнявся проросійськими настроями.

Теорія соціального контруктивізму пояснює, що образ Іншого важливий для формування колективної ідентичності. Його функція полягає в об'єктивації міжгрупових кордонів: «Спільнота позначає свої кордони за допомогою маркерів – відмінностей, не обов'язково об'єктивних, але істотних у визначений момент» (Barth, 1998). Отже, на процес конструювання та репрезентації національної ідентичності впливає не лише колективне «Я» українців, а й образ Іншого, а саме ворога-росіянина.

Частка відповідей, що вказують на регіональну ідентичність, в 2023 р. зросла до 35,2%. Це можна пояснити загостренням регіональної проблематики: значна частина мешканців півдня України були вимушені переїхати в інші міста, або досі перебувають в окупації (зокрема, багато жителів Херсонщини та Миколаївщини перемістилися до Одеси).

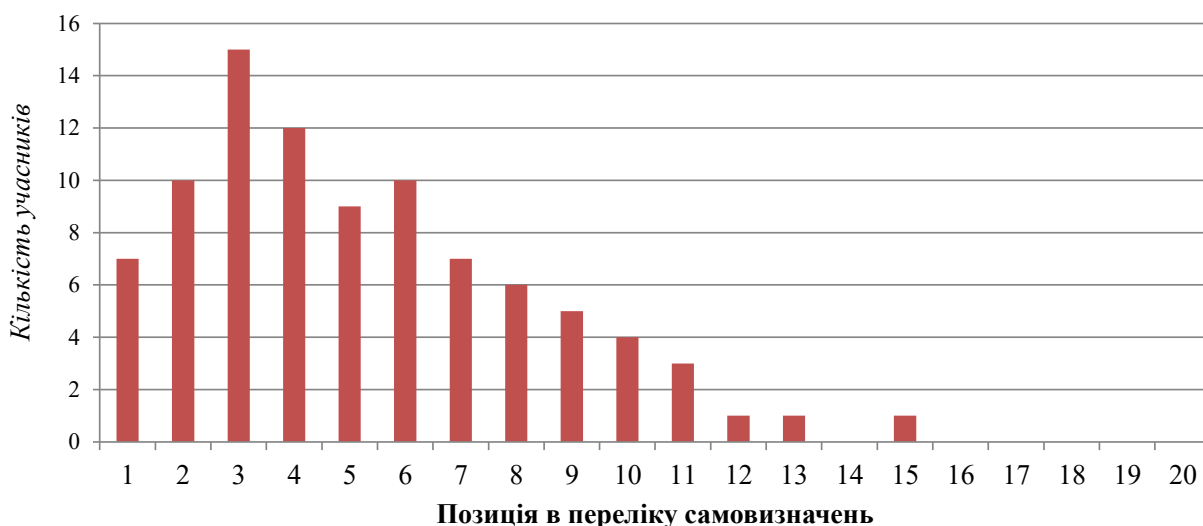
Стосовно кожного респондента був визначений кількісний показник – позиція національної ідентичності в переліку спонтанних самовизначень. Ця позиція свідчить про

актуальність відповідної категорії в самосвідомості людини: чим ближче до початку списку, тим більше значимість та ступінь усвідомленості категорії національної ідентичності.

У 2021 р. серед 39 осіб, що вказали національну ідентичність у вільному самовизначенні, ці відповіді розподілились переважно з 9 по 17 позиції – рис.1.

А) 2021 рік (39 відповідей серед 116 учасників)

Б) 2023 рік (91 відповідь серед 108 учасників).

Рис. 1. Позиція категорії «національна ідентичність» в списках вільних самоописів студентів

Натомість в 2023 р. відповіді були зосереджені в першій половині списку; при цьому у 32 учасників (29,6% вибірки) категорія національної ідентичності займала перші три позиції. Для цих осіб належність до української нації є предметом внутрішньої рефлексії, усвідомленою та суб’єктивно-значимою частиною Я-концепції. Зсув рангів дуже помітний, значимість U-критерію Манна-Вітні $p=0,000$.

Порівняємо отримані результати з даними попередніх дослідників, що застосовували методикау Куна-МакПартленда в різних модифікаціях. При дослідженні 190 кіровоградських студентів в 2008-2009 рр. лише 36% опитаних студентів вказали свою національну чи етнічну приналежність, при цьому 14% розмістили її в ідентифікаційній матриці на одному з десяти перших місць (Гора, 2012). Пізніше, при опитуванні 527 студентів з різних регіонів,

відповідаючи на запитання «Хто Я?», зарахували себе до української нації 45,5% респондентів. Для осіб, які не зазначили власну національність, більш значущими були ідентитети, пов'язані із соціальним самовизначенням: навчання і громадська діяльність в університеті, майбутня професія, сімейні ролі, особисте життя, дружні стосунки (Піонтковська, 2017). Все це підтверджує надійність результатів, отриманих до повномасштабної війни.

Останні соціологічні дослідження демонструють, що повномасштабна агресія РФ проти України започаткувала новий етап громадянської мобілізації, через що інші варіанти територіальної або політичної ідентичності отримали маргінальне чи допоміжне місце. В липні 2022 р. 81,7% респондентів віком від 18 до 29 років обрали серед варіантів ідентичності відповідь: «вважаю себе громадянином України»; в загальній вибірці ця частка склала близько 85% (Дембіцький, 2022). Отже, результати спонтанного самовизначення підкріплюються даними закритого анкетування в різних регіонах України.

Описові статистики студентської вибірки за даними модифікованої методики вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Описові статистики за даними модифікованого опитувальника «Вираженість етнічної ідентичності» Дж. Фінні

N=224

Статистичні параметри:	Когнітивний компонент ідентичності	Афективний компонент ідентичності	Заг. показник етнічної ідентичності
<i>Опитування студентів в 2021 р. (N=116)</i>			
Середнє	1,23	1,68	1,46
Медіана	1,10	1,80	1,45
Стандартна помилка	0,05	0,06	0,04
Стандартне відхилення	0,51	0,62	0,47
Мінімум	0,22	0,41	0,32
Максимум	2,70	2,80	2,60
<i>Опитування студентів в 2023 р. (N=108)</i>			
Середнє	1,52	2,01	1,77
Медіана	1,45	2,00	1,80
Стандартна помилка	0,05	0,05	0,04
Стандартне відхилення	0,53	0,57	0,46
Мінімум	0,60	0,82	0,86
Максимум	2,80	3,00	2,85
<i>Порівняльний аналіз</i>			
t-критерій Стюдента	-4,106	-4,091	-5,008
Значимість (2-стороння)	0,000	0,000	0,000

Як видно з табл. 1, показники когнітивного та афективного компонентів сформованості етно-національної ідентичності студентів суттєво збільшились.

В обох зрізах показники емоційного компоненту ідентифікації з власним народом дещо більші, ніж показники когнітивного компоненту. У другому зрізі ця відмінність ще більш

виражена, отже, зростання відбувається саме за рахунок афективних компонентів: позитивного ставлення до держави та народу, оцінку своєї приналежності до нації й усвідомлення національних переваг. Попунктний аналіз змісту шкал (табл. 2) дозволяє конкретизувати аспекти, за рахунок яких формується національна ідентичність студентів під час війни. В першу чергу, це відчуття сильної прив'язаності, прихильності до свого народу та чітке визначення власної національної приналежності. Студенти стали більше пишатися своєю нацією та її досягненнями, відчувати особистий зв'язок з нею й розуміти, що означає для них національна приналежність.

Таблиця 2

Середні показники оцінок у вибірці студентів за окремими пунктами шкали вираженості етнічної ідентичності Дж. Фінні

N=224

Зміст питання модифікованої версії:	Середні оцінки		Зростання середніх оцінок
	2021 рік (N=116)	2023 рік (N=108)	
1. Я провів багато часу, намагаючись дізнатися якомога більше про український народ, його історію, культуру, державний устрій, традиції,	1,36	1,62	0,26
2. Я беру активну участь в організаціях та соціальних групах, які складаються переважно з українців	1,07	1,18	0,11
3. В мене є чітке почуття власної національної приналежності і розуміння того, що воно для мене означає	1,46	2,05	0,59
4. Я багато думаю про те, як на моє життя буде впливати те, що я представник своєї нації.	1,17	1,26	0,09
5. Я задоволений тим, що належу до української нації.	1,13	1,40	0,27
6. Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю нацією.	1,83	2,34	0,51
7. Я добре розумію, що означає для мене належність до української нації	1,46	1,87	0,41
8. Для того, щоб дізнатися побільше про свій народ, я говорив про це з багатьма людьми.	0,98	1,09	0,11
9. Я пишаюсь своєю нацією та її досягненнями	1,74	2,29	0,55
10. Я дотримуюсь традицій свого народу; беру участь у таких елементах культурного життя, як національні страви, музика, звичаї, тощо.	1,78	2,05	0,27
11. Я відчуваю сильну прив'язаність (прихильність) до української нації.	1,45	2,07	0,62
12 Я добре ставлюсь до України та її народу.	2,06	2,21	0,15

Попередні дослідники, які використовували опитувальник Дж. Фінні також відзначали перевагу афективного компоненту етнічної ідентичності молодих людей (Кухарук, 2020). Це підтверджує надійність отриманих результатів та стійкість визначеної тенденції. Афективний компонент етнічної ідентичності в більшій мірі відображає значимість для людини її приналежності до певного народу, ступінь впливу етнічної ідентичності на самоставлення, а вираженість та значимість даної ідентичності в структурі Я-концепції.

Прояви громадянської ідентичності студентів

Громадянська ідентичність – важлива складова національної самосвідомості, що відображає активність людини в системі правових норм та державних інституцій. За даними опитувальника І.Р. Петровської у вибірці отримані наступні показники (табл. 3).

Таблиця 3

**Описові статистики вибірки за даними опитувальника
«Громадянська ідентичність» І. Р. Петровської**

N=224

	Патріотизм	Лояльність до України	Активна громадянська позиція
Опитування студентів в 2021 р. (N=116)			
Середнє	3,58	2,72	3,16
Медіана	3,67	2,75	3,17
Стандартна помилка	0,07	0,05	0,06
Стандартне відхилення	0,72	0,56	0,64
Мінімум	1,67	1,13	1,17
Максимум	5,00	3,75	5,00
Опитування студентів в 2022 р. (N=108)			
Середнє	3,81	2,80	3,39
Медіана	3,83	2,81	3,33
Стандартна помилка	0,06	0,05	0,07
Стандартне відхилення	0,64	0,57	0,68
Мінімум	2,17	1,13	1,17
Максимум	5,00	4,00	5,00
Порівняльний аналіз			
t-критерій Стюдента	-2,607	-1,053	-2,524
Значимість (2-стороння)	0,010	0,294	0,012

З табл. 3 ми бачимо, що найнижчі оцінки серед трьох субшкал отримані стосовно показника лояльності до батьківщини (бажання емігрувати). Значна частка студентів вказали, що не пов'язують своє майбутнє з Україною, не бачать тут достатньо можливостей особистісної та професійної реалізації, при цьому їм байдуже, у якій країні реалізовувати себе. Після початку повномасштабного вторгнення це параметр суттєво не поліпшився.

Показник патріотизму в 2021 р. був достатньо високим, а в ході повномасштабної війни значимо збільшився (від 3,58 до 3,81 з максимально можливих 5 балів). Переважна більшість студентів сприймають Україну як свою Батьківщину, пишуться тим, що є громадянами своєї країни, підтримують національні традиції та культуру. Також у досліджуваних значимо збільшився показник громадянської активності (з 3,16 до 3,39), тобто молоді люди готові реалізувати у поведінці свої патріотичні настрої та переконання. Студенти в більшій мірі готові допомагати своїм співвітчизникам у разі необхідності, а також захищати суверенітет та цілісність країни (при тому, що більшість вибірки склали дівчата).

Попунктний аналіз динаміки відповідей зображений на рис. 2. Слід звернути увагу, що окремі компоненти громадянської ідентичності змінилися нерівномірно. Поряд із зростанням більшості оцінок, ми спостерігаємо зменшення оптимістичних поглядів, пов'язаних з

майбутнім України. Порівняно з 2021 р., більше студентів бажають переїхати в інші країни. Крім того, респонденти частіше вказують, що неготові усвідомлено голосувати за якісь політичні сили на майбутніх виборах. Отже, поряд зі значимим зростанням проукраїнських настроїв, патріотичної налаштованості та громадянської активності, присутні песимістичні життєві перспективи, розгубленість відносно майбутнього.

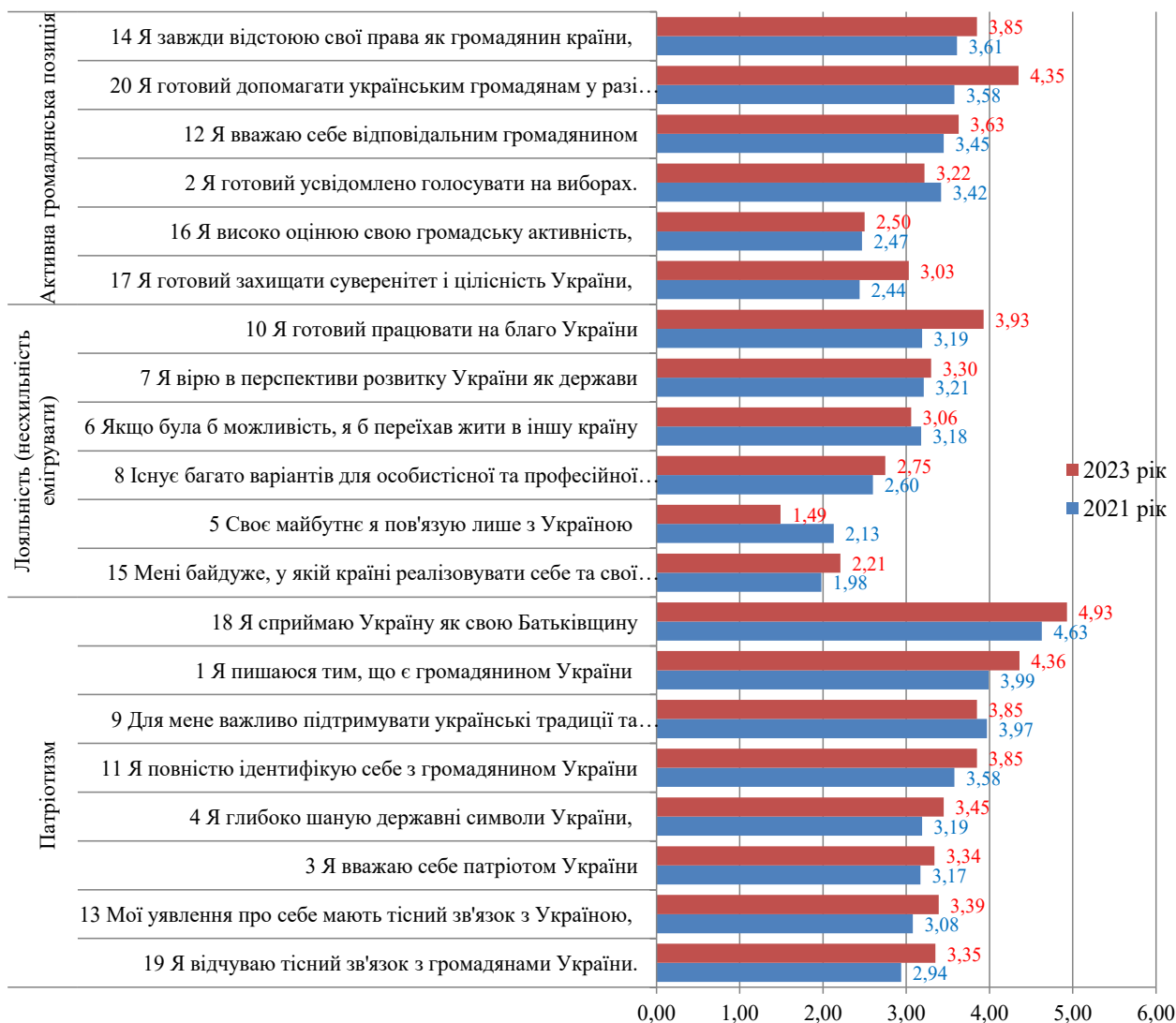

Рис. 2. Середні оцінки за пунктами опитувальника «Громадянська ідентичність» у двох вибірках студентів

Для пояснення різкого зростання частки студентів, що ідентифікують себе як представників української нації згадаємо, що ідентичність є структурним утворенням, в якому різні виміри конкурують між собою, можуть займати провідне положення та залишати його залежно від актуальної життєвої ситуації й соціального середовища. Національно-громадянська та етнічна ідентичності завжди вписані в інші множинні ідентичності людини, тому в стабільних соціально-політичних умовах не домінують у свідомості. Відомо, що такі види ідентичностей не перебувають в актуальному стані для респондентів, якщо дослідники спеціально не орієнтують їх на обговорення певної ідентичності (Синельников, 2018).

У кризові та нестабільні періоди колективна ідентичність виступає на перший план. Ми пам'ятаємо зростання патріотичних настроїв громадян у ситуаціях загрози для української держави, а також анти-патріотичні, бунтівні тенденції під час гострих соціальних та

економічних криз. Суспільні кризи – це особливий поворотний пункт у розвитку особистості, коли створюються елементи нової ідентичності. Це також поворот до пошуків нової колективної ідентичності спільнот – етносів та націй (Лукомська, 2015). В періоди відносного благополуччя етнічна приналежність «втрачається» серед інших образів і позицій сучасного світу, потягу до індивідуалізації. Натомість, у кризові періоди історії індивід прагне до безпеки, тому філогенетично пізні ідентичності втрачають свою актуальність і поступаються місцем давнім й стійким груповим приналежностям, близьким повсякденній свідомості. Орієнтація на групову приналежність пояснює колосальний зсув показників.

Висновки

Результати проведеного дослідження показали, що для студентів віком 16-23 років національна ідентичність впродовж 2021-2023 рр. стала пріоритетною темою самоусвідомлення.

Аналіз спонтанних самовизначень за методикою «Хто я?» показав збільшення присутності національної ідентифікації з 33,6 до 84,3 % відповідей. У переважній більшості опитаних відповіді «я українка/українець» присутні в першій десятці самоописів. Для цих осіб належність до української нації є провідною, усвідомленою та суб'єктивно-значимою частиною Я-концепції. Представленість локальної територіальної ідентичності зросла з 12,9 до 35,2 %.

Вперше помічені характеристики, які свідчать про інтолерантність щодо іншої національної групи (образ Іншого – спільного ворога); наразі це важлива частина конструювання колективного «Я» та окреслення його кордонів.

Значимо зросла вираженість когнітивного та емоційного компонентів етно-національної ідентичності студентів ($p=0,000$). У формуванні ідентичності під час війни переважає афективний компонент, який виражається через відчуття сильної прив'язаності, прихильності до свого народу та чітке визначення власної національної приналежності. Студенти стали більше пишатися українською нацією та її досягненнями, відчувати особистий зв'язок з нею й розуміти, що означає для них національна приналежність. Емоційна значимість приналежності до свого народу впливає на самоставлення та формування Я-концепції молоді людини.

Вивчення складових громадянської ідентичності студентів засвідчило значиме зростання патріотичної налаштованості та громадської активності молоді. Переважна більшість студентів пишаються тим, що є громадянами України, намагаються підтримувати національну культуру. Вони готові допомагати своїм співвітчизникам, працювати на благо країни, захищати її суверенітет і цілісність. Проте, окремі компоненти громадянської ідентичності змінилися нерівномірно: порівняно з 2021 р. виявлене зменшення оптимістичних уявлень про майбутнє України, більше студентів бажають переїхати в інші країни.

Отримані результати корисні для розуміння психологічних змін українського суспільства, обумовлених життям в умовах повномасштабної війни. *Перспективи подальших досліджень* полягають, в першу чергу, у відстеженні динаміки соціальної та персональної ідентичності українців. Особливої уваги вимагають песимістичні уявлення про післявоєнне майбутнє України та можливості власної самореалізації на Батьківщині, їх вплив на психологічне благополуччя особистості.

Література

1. Арбеніна, В.Л. (2012). Сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства. В.Л. Арбеніна & Л.Г. Сокурняська (Ред.). *Українське студентство у пошуках ідентичності*. (с. 42-74). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна.
2. Гора, О.В. (2012). Методика дослідження рівня сформованості національної ідентичності студентів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*, 103, 90–100 . http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_103_14
3. Дембіцький, С. (2022). Показники національно-громадянської української ідентичності (прес-реліз). *Інститут соціології. Національна Академія наук України* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
4. Кухарук, О.Ю. (2020). Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства. (Дис. канд. психол. наук). Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.
5. Лукомська, С.О. (2015). Феномен ідентичності особистості в сучасних зарубіжних дослідженнях. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика* (Монографія). С.Д. Максименко, В.Л. Зливков & С.Б. Кузікова (Ред.) (с. 187–206). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка.
6. Петровська, І.Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 1(1), 70–75. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_1%281%29_14
7. Піонтковська, Д.В. (2017). Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді. (Дис. канд. психол. наук). Кам'янець-Подільський.
8. Синельников, Р.Ю. (2018). Діагностика сформованості громадянської ідентичності української молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(14), 87–96. <https://doi.org/10.31108/2.2018.3.14.10>
9. Співак, Л.М. (2020). Зв'язок національної афіліації з національною ідентичністю студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*, 1(17), 176–180. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-21>
10. Шебанова, В.І., Дементьєва, К.Г., & Чикур, Л.Д. (2022). Виміри етнічної толерантності української студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2, 48–54. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-7>
11. Barrington, L. (2021). Citizenship as a cornerstone of civic national identity in Ukraine. *Post-Soviet Affairs, Taylor & Francis Journals*, 37(2), 155–173. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2020.1851541>
12. Barth, F. (Ed.). (1998). Introduction. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference* (pp. 9–38). Long Grove: Waveland Press.
13. Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society*, 29(1), 1–47. <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>
14. Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York : Norton Company.
15. Kuhn, M.H., & McPartland, T.S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 68–76. <https://doi.org/10.2307/2088175>
16. Petrovska, I.R. (2019). Measuring civic identity: difficulties and solution. In *Psychology and pedagogy in XXI century: methodological framework of the activities of psychologist and educator*. (pp. 62–82). Lviv-Toruń : Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978>
17. Phinney, J.S. (1993). A three-stage model of ethnic identity development in adolescence. In M. E. Bernal & G. P. Knight (Eds.), *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities* (pp. 61–79). State University of New York Press.
18. Shulman, S. (2004). The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 56(1), 35–56. <http://www.jstor.org/stable/4147437>

References

1. Arbienina, V.L. (2012). Sutnist, proiavy ta chynnyky formuvannia hromadianskoi identychnosti ukrainskoho studentstva [The essence, manifestations and factors of the formation of the civic identity of Ukrainian students]. In V.L. Arbienina & L.H. Sokurianska (Eds.). *Ukrainske studentstvo u poshukakh identychnosti - Ukrainian studentship in search of identity*. (pp. 42-74). Kharkiv : KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
2. Hora, O.V. (2012). Metodyka doslidzhennia rivnia sformovanosti natsionalnoi identychnosti studentiv [Methodology for researching the level of formation of students' national identity]. *Naukovi zapysky KDPU imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriiia : Pedagogichni nauky - Scientific notes of Volodymyr Vinnichenko Kirovohrad State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences, 103*, 90–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_103_14 [in Ukrainian].
3. Dembitskyi, S. (2022). Pokaznyky natsionalno-hromadianskoi ukrainskoi identychnosti [Indicators of national-civic Ukrainian identity]. *Press Release*. Institute of Sociology. National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> [in Ukrainian].
4. Kukharuk, O.Iu. (2020). Osoblyvosti etnichnoi identychnosti predstavnykiv riznykh etnomovnykh hrup ukrainskoho studentstva [Peculiarities of ethnic identity of representatives of different ethnolinguistic groups of Ukrainian students]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lukomska, S.O. (2015). Fenomen identychnosti osobystosti v suchasnykh zarubizhnykh doslidzhenniakh [The phenomenon of personal identity in modern foreign studies]. *Osobystist u rozvytku: psykholohichna teoriia i praktyka – Personality in development: psychological theory and practice* (monograph) / In S.D. Maksymenko, V.L. Zlyvko & S.B. Kuzikova (Eds.) (pp. 187–206). Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].
6. Petrovska, I.R. (2016). Rozrobka ta psykometrychna perevirka opytuvalnyka "Hromadianska identychnist" [Development and psychometric testing of the "Civic Identity" questionnaire.] . *Naukovi visnyk KDU. Seriiia: Psykholohichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, 1(1)*, 70–75. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_1%281%29_14 [in Ukrainian].
7. Piontkovska, D.V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi [Psychological features of the development of the national identity of student youth]. *Candidate's thesis*. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
8. Synelnykov, R.Iu. (2018). Diahnostyka sformovanosti hromadianskoi identychnosti ukrainskoi molodi [Diagnostics of the formation of the civic identity of Ukrainian youth]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia - Organizational psychology. Economic Psychology, 3(14)*, 87–96. <https://doi.org/10.31108/2.2018.3.14.10> [in Ukrainian].
9. Spivak, L.M. (2020). Zviazok natsionalnoi afiliatsii z natsionalnoiu identychnistiu studentskoi molodi [The connection of national affiliation with the national identity of student youth]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology, 1(17)*, 176–180. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-21> [in Ukrainian].
10. Shebanova, V.I., Dementieva, K.H., & Chykur, L.D. (2022). Vymiry etnichnoi tolerantnosti ukrainskoi studentskoi molodi [Dimensions of ethnic tolerance of Ukrainian student youth]. *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Psykholohichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences", 2*, 48–54. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-7> [in Ukrainian].
11. Barrington, L. (2021). Citizenship as a cornerstone of civic national identity in Ukraine. *Post-Soviet Affairs, Taylor & Francis Journals, 37(2)*, 155–173. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2020.1851541>
12. Barth, F. (Ed.). (1998). Introduction. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference* (pp. 9–38). Long Grove: Waveland Press.
13. Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society, 29(1)*, 1–47. <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>
14. Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York : Norton Company.
15. Kuhn, M.H., & McPartland, T.S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review, 19*, 68–76. <https://doi.org/10.2307/2088175>

16. Petrovska, I.R. (2019). Measuring civic identity: difficulties and solution. In *Psychology and pedagogy in XXI century: methodological framework of the activities of psychologist and educator*. (pp. 62–82). Lviv-Toruń : Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978>
17. Phinney, J.S. (1993). A three-stage model of ethnic identity development in adolescence. In M. E. Bernal & G. P. Knight (Eds.), *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities* (pp. 61–79). State University of New York Press.
18. Shulman, S. (2004). The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 56(1), 35–56. <http://www.jstor.org/stable/4147437>

FORMATION OF NATIONAL IDENTITY AMONG STUDENTS DURING A PERIOD OF FULL-SCALE WAR

Liliia Chykur

PhD in Philology, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Differential and Special Psychology

Odesa I.I. Mechnikov National University

2, Dvoryanska Str., Odesa, Ukraine, 65082

chicur63@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3790-0435>

Abstract

Objective. The article is focused on the analysis of specific features and transformations of students' national identity during the period of the full-scale invasion. *Research methods.* Two surveys of students of humanitarian specialties were conducted with an interval of two years (2021 and 2023). The total sample consisted of 224 respondents aged 16-23, among them 180 girls and 44 boys. For the empirical study, we used the self-determination test "Who am I?" by Kuhn and McPartland, the modified scale "Expression of ethnic identity" by Finney, the questionnaire "Civic identity" by I.R. Petrovska. The average indicators of the formation of national identity components before and after the full-scale invasion were compared. By analyzing students' free self-descriptions, it was determined that the category of national identity is most often represented by the nouns "Ukrainian", "patriot", "citizen of Ukraine". The prevalence of responses reflecting national or ethnic identity after a full-scale invasion was found to be increasing among students. The ranking position of these answers has shifted to the top of the list, i.e. the national characteristic has become a priority over other social roles of young men. There has been a significant increase in the cognitive and affective components of ethnic identity, indicators of patriotism and civic activity of students, but the tendency to emigrate remained at the same level. *Conclusions.* After the beginning of the full-scale invasion, pro-Ukrainian patriotic sentiments and their behavioral implementation have significantly increased in the student environment. Ethnic, national, civil and local identities have become the subject of comprehensive reflection of young men and women, a conscious and subjectively significant part of self-concept. A characteristic feature of self-identity construction during this period is that, in addition to the image of "I am Ukrainian", it includes the image of opposition (a common enemy). The results obtained should be taken into account in the educational process with students, as they are useful for understanding the psychological changes in Ukrainian society caused by life in the conditions of a full-scale war.

Keywords: self-identity, youth age, social identity, ethnic identity, civic identity, patriotism, psychological consequences of war.

Подано 07.08.2023

Рекомендовано до друку 19.10.2023